

Kyryan T. I. The development of lecture form in educational process in the higher medical education of Ukraine (the end of the XX – the beginning of the XXI century)

The development of the lecture organizational form of training in medical universities of Ukraine in the period of the end of the XX – the beginning of the XXI century is analyzed. It is found that the lecture remains one of the main forms in which learning is conducted in medical educational institutions. The traditional way of lecturing is combined in the specified period with the search and introduction of innovative options for conducting lectures. The analysis of innovative variants has revealed among them the implementation of interactive elements, the use of multimedia learning tools, distant lecturing through telecommunication systems, and the use of Internet resources. A general conclusion is made on the means of improving the lecture form of organization of training in medical universities, which include the introduction of new technologies in educational process, first of all informational technologies; making training conditions closer to the professional activity of future physicians; increase in the amount of information processed in educational activities.

Key words: higher medical education, organizational forms of training, lecture, traditional form, innovative form, interactive learning, multimedia learning tools, period of the end of the XX – the beginning of the XXI century.

УДК 37(09)(47.52/.54)''185/19''

Клочко О. М.

**ГРОМАДСЬКО-ПЕДАГОГІЧНА ДУМКА ЯК ПЕРЕДУМОВА РОЗВИТКУ ЖІНОЧОЇ ОСВІТИ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)**

У статті досліджується вплив громадсько-педагогічної думки на розвиток жіночої освіти як окремої освітньої галузі в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття. Визначено, що суспільно-громадські процеси, які впливали на жіночу освіту, зокрема демократичні та ліберальні ідеї прогресивної частини суспільства, стали передумовою розбудови жіночої освіти як системи. Встановлено, що громадські діячі, педагоги, просвітителі (В. Белінський, М. Вернадська, К. Венцель, М. Вишнеградський, М. Пирогов, В. Сиповський, К. Ушинський та ін.) були переконані у тому, що жінка має право на поліпшення якості освіти. Передові погляди щодо жіночої освіти, завдяки чому жінка могла б реалізувати себе не лише як дружина та матір, а й як активний член суспільства, віддзеркалювали рівень розвитку суспільства та стан соціальної політики та культури в державі.

Ключові слова: передумова розвитку, громадсько-педагогічна думка, жіноча освіта, ліберальні та демократичні ідеї, призначення жінки.

Ефективність процесів реформування системи освіти в нашій державі багато в чому залежить від використання історичних здобутків, що спираються на національний та регіональний педагогічний досвід, зокрема в питанні розвитку жіночої освіти другої половини ХІХ – початку ХХ століття.

На актуальність вивчення зазначеної проблеми вказує факт, що жіноча освіта досліджуваного періоду є предметом наукового пошуку вітчизняних учених (О. Аніщенко, В. Вірченко, В. Добровольська, К. Кобченко, Л. Єршова, Л. Прийменко, М. Рижкова, Т. Сухенко, Т. Тронько, Т. Шушара). Дослідження науковців суттєво розширюють наші уявлення про освіту жінок у межах суспільно-політичних, соціальних і культурних змін, які мали місце в різних регіонах України, що входили до складу Російської імперії.

Уважний аналіз історико-педагогічних праць, в яких вивчались різні аспекти розвитку жіночої освіти другої половини ХІХ – початку ХХ століття, показує, що більшість науковців визначали основні передумови та чинники, що впливали на розбудову жіночої освіти цього періоду, розкриваючи тим самим взаємовплив економічних, демократичних, суспільно-громадських та освітніх процесів у суспільстві.

Розглянемо передумови розвитку жіночої освіти в досліджуваній період, на які вказують учені. Так, більшість дослідників серед основних передумов виділяє економічний розвиток (В. Добровольська, Л. Клевака, Ю. Лопатенко, М. Рижкова, Т. Сухенко, Т. Шушара), демократизацію суспільства (В. Добровольська, Л. Прийменко, М. Рижкова), соціокультурну (О. Бабіна, Л. Клевака), педагогічну (О. Бабіна, Л. Прийменко), психолого-педагогічну (Ю. Лопатенко), соціально-педагогічну (Л. Клевака), гендерну (Ю. Лопатенко), організаційну (О. Бабіна) передумови, меценатство (М. Рижкова).

Отже, нині дослідниками історії жіночої освіти другої половини ХІХ – початку ХХ століття визначені основні передумови, що мали вплив на її розвиток. Враховуючи, що науковці висвітлювали різні аспекти жіночої освіти (середня жіноча освіта, професійна жіноча освіта, гімназійна освіта, діяльність уряду в галузі жіночої освіти, регіональна специфіка тощо) ними визначались і різні передумови її розвитку.

Мета статті. На наш погляд, окремого висвітлення заслуговує питання впливу громадсько-педагогічної думки на розвиток жіночої освіти в досліджуваній період, оскільки суспільно-громадські процеси, які впливали на жіночу освіту, віддзеркалювали загальний рівень розвитку суспільства.

Вважаємо, що певна демократизація та лібералізація суспільного життя в 60-ті роки ХІХ ст. призвела до піднесення суспільно-громадського руху, представниками якого були відомі громадські діячі, педагоги, прогресивна частина інтелігенції, які долучились до жвавого обговорення проблем жіночої освіти.

У визначенні громадсько-педагогічної думки як передумови розбудови жіночої освіти нами було враховано тлумачення «громадсько-педагогічний рух», запропоноване професором М. Левківським [6, с. 127], який визначає його як «перетворення в сфері освіти, які б сприяли приведенню школи у відповідність із потребами суспільного розвитку: створення масової народної школи, зокрема й для жінок, <...> розвиток педагогічної публіцистики і педагогічних журналів; відкриття громадських та приватних шкіл різних типів...», а представниками громадсько-педагогічної думки називає М. Пирогова, К. Ушинського, В. Белінського, Д. Писарева та ін. [6, с. 121–122].

Зважаючи на наявні науково-дослідницькі джерела, зупинимось на тих аспектах діяльності громадських діячів, які стосувались проблеми розвитку жіночої освіти. Прогресивна частина суспільства брала активну участь у публічному дискусії й обговоренні проблем жіночої освіти та її невідповідності реаліям життя. У своїх публіцистичних творах, на сторінках періодичних видань В. Белінський, М. Вернадська, М. Пирогов, Д. Писарев, В. Сиповський, К. Ушинський та ін. висловлювали своє критичне ставлення до проблеми призначення жінки в суспільстві, її ролі в сім'ї, реформування системи освіти та виховання жінок.

Розглянемо докладніше точку зору відомих діячів на призначення жінки в суспільстві. Одним із перших громадських діячів, що звернув увагу на цю проблему, був В. Белінський, який виклав свої міркування в критичних творах: «Детские сказки дедушки Ирины», «Сочинения Платона. Переведенные с греческого и объясненные профессором Санкт-Петербургской духовной академии Карповым. Часть 2-я», «Сочинения Александра Пушкина». Відомий літературознавець висловлює думку про неприпустимість становища, в якому жінка повністю залежна від чоловіка та не має змоги «обрати свою дорогу в житті» [1, с. 70]. В. Белінський захоплюється стародавніми часами, де жінки «були героїнями своїх обов'язків, і будучи дружинами та матерями вмiли бути й громадянками своєї держави» [1, с. 124].

Критик виступав проти утилітарного погляду на роль жінки в сім'ї, наголошуючи на неприпустимості «комерційного» погляду чоловіка на жінку. В «Сочинениях Александра Пушкина» автор зазначає: «вона (жінка – прим. О. Клочко) для Вас (чоловіків – прим. О. Клочко) – капітал з відсотками, будинок з прибутком, а якщо не так, то кухарка, прачка, ключниця, нянька...» [1, с. 192]. Жінку, яка тільки й вмiє любити свого чоловіка та дитину, а більше ні про що не має уявлення та нічого не прагне більшого, В. Белінський вважає «жалкою та негідною» [1, с. 137].

Відповідальність за таке становище літератор покладає саме на суспільство, висміюючи наявну систему виховання жінок, завдяки якій із дівчини вирощували не людину, а наречену. Оскільки з самого дитинства дівчинку готують до виконання ролі дружини, в неї немає іншої мети, як заміжжя, навіть до глибокої старості ця «*idée fixe*» не полишає жінку, а в разі її нереалізації, те ж саме суспільство піддає критиці та осуду жінку, яка не виконала своє призначення [1, с. 189–190].

Російський публіцист Д. Писарев також торкається проблемного «жіночого питання» в своїх працях «Женские типы в романах и повестях Писемского, Тургенева и Гончарова» та «Мысли Фирхова о воспитании женщин», «Значение матери в юношеском воспитании» та зазначає, що жінка в суспільстві має бути діяльним та корисним членом, отже, вона мусить вчитися та трудитися. Наразі жінка в суспільстві є стражденною та невільною, і наявне сімейне виховання лише принижує жінку, яку він хотів би бачити «вільною духом» [9, с. 46]. Він звертає увагу на те, що для гідного виконання своїх зобов'язань перед дитиною, крім материнських почуттів, необхідні й теоретичні знання, розумовий розвиток, чого неможливо досягнути без належної освіти, а потребу серйозної та широкої жіночої освіти він називав нагальною [9, с. 26].

Відзначимо, що видатні педагоги того часу долучались до обговорення проблем жіночої освіти. Так, відомий лікар та педагог М. Пирогов також розглядав проблему жіночої освіти через призначення жінки в суспільстві. Він піддає критиці думку про зумовлену фізіологічно зверхність чоловічої статі, яка принижує жінку (як приклад, він наводить хибне твердження, що начебто мозок жінки меншого об'єму, ніж чоловічий) [11, с. 738].

Відзначимо, що у творі «Вопросы жизни» М. Пирогов, допускаючи емансипацію у вихованні жінки, був проти її поширення в суспільному житті [11, с. 70], а отже, його прогресивні погляди не були послідовними, оскільки не стосувались самої проблеми становища жінки в суспільстві. Педагога не задовольняла наявна система жіночої освіти, яку він називав безглуздою та застарілою [11, с. 718]. Виховання, за його твердженням, робить із жінки ляльку, створену на показ, а мало б забезпечувати ранній розвиток мислення та волі, які їй необхідні такою ж мірою, що й чоловікові [11, с. 70]. На його думку, жіноча освіта потребувала змін, завдяки яким жінка змогла б зайняти належне місце в суспільстві, яке відповідало б її людській гідності та розумовим здібностям [11, с. 718].

Найбільш докладно висловив свої міркування щодо проблем жіночої освіти видатний педагог К. Ушинський. Дослідники, що вивчали його діяльність, зокрема Е. Днепров, зазначають, що педагог послідовно відстоював рівноправність жінки з чоловіком в усіх сферах суспільного життя [5, с. 208]. Педагог піддавав критиці західні підходи до жіночого навчання, що ґрунтувались на розумінні призначення жінки («німецько-господарський» підхід націлений на виховання жінки гарною господинею та матір'ю; метою «французько-галантерейного» підходу було зробити з жінки прикрасу суспільства) [5, с. 210]. Він виступав проти обмеження прав жінок на освіту і проти заборони жінкам займатись педагогічною діяльністю.

Власні міркування щодо проблем жіночої освіти громадський діяч висловлював у творах («Про народність у громадському вихованні»). Автор зазначає, що повноцінною може бути школа, в якій працюють вчителями представники обох статей. Педагог визнав «позитивним» досвід жіночої освіти в Америці: «взагалі жіноче виховання значно мужніше в Америці, ніж де-небудь в Європі, і жінки рано починають користуватися тією свободою, яка скрізь була б визнана небезпечною для їх моральності, але в Америці дала тільки добрі наслідки <...> американці не хочуть готувати зі своїх дочок істот чарівних для ловіння чоловіків і для успіхів у світі, що купуються часто ціною моральності <...> хочуть, щоб виховання жінки робило її істотою самостійною і давало їй можливість з власного переконання йти прямим шляхом до життя» [12, с. 70].

Російський педагог та психолог П. Каптерев стверджував, що матір проводить незрівнянно більше часу зі своїми дітьми, ніж батько, і якщо вона цікавиться суспільними та державними проблемами, то виховає свою дитину справжнім громадянином, якщо ж її, окрім дрібних побутових справ, нічого не турбує, дитина матиме суттєвий недолік в освіті. Отже, на його думку, освіта жінки має бути «серйозною» і включати в себе розуміння суспільного розвитку, його завдань, мети [7, с. 239–240].

Питання впливу жінки на родину, відповідно до цього її належна освіта, стали об'єктом обговорення на сторінках публіцистичних, періодичних видань та привернули увагу широких кіл громадськості.

У цьому контексті доречним буде привести міркування М. Огарьова та О. Герцена про розумову рівність чоловіка та жінки в шлюбі як запоруку щасливого шлюбу («Вопросы семейного воспитания и женского образования»). Вартим уваги є порівняння, зроблене публіцистами про обмежену в розвитку жінку, яка схожа на біблійну Далілу, що забирає силу у свого чоловіка Самсона [4, с. 272–274].

Ще більш красномовно А. Герцен іронізує у часописі «Отечественные записки» про неприродність заняття жінки ембріологією, оскільки жінка втрачає «християнську стыдливость». Автор говорить, що жінка може бути не лише «матерью-самкой», але вона здатна набути «человеческого значения», і заборона на навчання жінки, або її обмеженість та вибірковість, неприпустима [4, с. 281–282].

На шпальтах преси, в літературних виданнях відкрито вказувалось на неспроможність пануючої на той час закритої, станової системи навчання надати жінці належну освіту, що породжувала покірних, безпомічних та безправних істот. На переконання педагога М. Вишнеградського, що є засновником жіночих гімназій в Росії, вказує дослідниця В. Лапчинська і зазначає, що, на його думку, жіноча освіта мала бути безстановою та відкритою, а спільне навчання дівчат різних соціальних станів буде лише корисним [8, с. 112–124].

Уважне вивчення періодичної літератури другої половини XIX ст. – початку XX ст. доводить, що обговорення проблем жіночої освіти і виховання набуло актуального значення у громадському житті і знайшло відображення в часописах, зокрема в журналі «Женское образование», що був заснований педагогом В. Сиповським, який відстоював необхідність вищої жіночої освіти. У своїх публіцистичних статтях, зокрема «Образование и школа», «Чему и как учить», автор зазначає, що зрівняння якості чоловічої і жіночого навчання було вимогою самого життя. Він вважав, що педагогіка є саме тим полем діяльності для жінок, де вони можуть проявити себе повною мірою, це природне їх покликання. Автор стверджує, що жінці просто відкрили двері до вищої освіти і їй нічого не залишалось, як шукати шлях до знань серед хибних теорій та неякісної літератури. Поява так званих «емансипованих» жінок була наслідком того, що жінці не пішли назустріч у її природному бажанні та законному пориванні до здобуття знань [10, с. 288].

Варта окремої уваги прогресивна педагогічна концепція, яка була описана в публіцистичному роздумі «Идеальная школа будущего» і мала назву «Будинок вільної дитини» К. Вентцеля, який наполягав на спільному навчанні дівчаток та хлопчиків. Він вважав, що роздільне навчання штучно підкреслювало ставтеву протилежність і пробуджувало ранню чуттєвість, загострюючи передчасну цікавість протилежною статтю [2].

Однією з перших жінок, що долучилася до обговорення проблеми реформування жіночої освіти на сторінках періодичних видань, була М. Вернадська, яка доводила необхідність надання однакових прав на навчання і вільний вибір праці незалежно від статі. Так, у своїй статті «Вільний вибір праці» для журналу «Экономический указатель» вона зазначила: «Не обмежуйте діяльності жінок, не заключайте її силоміць у сімейний круг, не готуйте її виключно для виконання тих чи інших обов'язків, визнайте її людиною...» [3, с. 99]. М. Вернадська підкреслювала, що незалежність жінки може бути забезпечена її самостійною працею, для чого потрібні були належні знання: «Дайте нам такі ж можливості для освіти – і ми в цьому відношенні не залишимо першості чоловікам» [3, с. 101]. Особливого значення має те, що публіцистка виступала проти спеціальної освітньої програми для жіночої статі, оскільки це суттєво відрізняло б здобуті ними знання від системи навчання чоловіків. На її думку, будь-яка різниця у системі виховання мала б негативні наслідки для жінок.

Висновки. Таким чином, представники громадсько-педагогічної думки, яких не задовольняв наявний стан жіночої освіти, на сторінках періодичних видань та у власних публіцистичних творах доводили необхідність змін у системі жіночої освіти, яка до другої половини XIX ст. мала переважно домашній характер. Розвиток суспільства, його певна демократизація та лібералізація сприяли тому, що поступово змінювався статус жінки, яка могла б реалізувати себе не лише як мати та дружина, а й принести користь в інших суспільних галузях, для чого їй необхідна була гідна освіта.

Використана література:

1. Белинский В. Г. Педагогические сочинения [со вступительной статьей Г. А. Фальборка]. – Санкт-Петербург : издательство газеты «Школа и жизнь», 1913 г. – 259 с.
2. Вентцель К. Н. Идеальная школа будущего // Свободное воспитание. – 1908–1909. – № 8. – С. 1–28.
3. Вернадская М. Н. Сочинения. – Москва : Издательский Дом ТОНЧУ, 2007.
4. Герцен А. И., Огарев Н. П. О воспитании и образовании / [сост. В.И. Ширяев] – Москва : Педагогика, 1990. – 368 с.
5. Днепров Э. Д. Ушинский и современность. – Москва, 2008. – 232 с.
6. История педагогіки / За ред. проф. М. В. Левківського, докт. пед. наук О. А. Дубасенюк. – Житомир : Житомирський державний педагогічний університет, 1999. – 336 с.
7. Каптерев П. Ф. Дидактические очерки. Теория образования. Издание второе. – Петроград : «Книжный склад «Земля», 1915. – 434 с.
8. Лапчинская В. Н. А. Вышнеградский и его роль в развитии женского образования в России (1827–1872) // Советская педагогика. 1962. – № 11. – С. 112–124.
9. Писарев Д. И. Избранные педагогические сочинения. – Москва : Педагогика, 1984. – 367 с.
10. Сиповский В. Д. Избранные педагогические сочинения / С портр. авт., с предисл. проф. В. В. Сиповского и с литературно-биограф. очерком [«В. Д. Сиповский»], // сост. Н. Л. Леонтьевой – Санкт-Петербург : Я. Башмаков и К^о, 1911. – 314 с.
11. Сочинения Н. И. Пирогова: Изд. в память столетия со дня рождения Николая Ивановича Пирогова. Т. 1. Педагогические и публицистические статьи. – Киев : издание Пироговского т-ва, 1910. – 962 с.
12. Ушинский К. Д. Про народність в громадському вихованні // Вибрані пед. твори. В 2-х томах. – Т. 1. – Київ : Радянська школа, 1983. – С. 4–104.

References:

1. Belinskij V. G. (1913) Pedagogicheskie sochineniya [so vstupitel'noj stat'ej G. A. Fal'borka]. [Pedagogical writings]. – Sankt-Peterburg : "School and life". – 259 s. [in Russian]
2. Ventcel' K. N. (1909–1909) Ideal'naya shkola budushchego. Svobodnoe vospitanie. [Ideal school of the future]. – Moscow. № 8. – S. 1–28. [in Russian]
3. Vernadskaya M. N. (2007) Sochineniya. [Composition]. – Moscow : TONCHU. [in Russian]
4. Gerzen A. I., Ogarev N. P. (1990) O vospitanii i obrazovanii [sost. V. I. Shiryaev]. [About upbringing and education]. – Moscow : Pedagogika. – 368 s. [in Russian]
5. Dneprov E. D. (2008) Ushinskij i sovremennost'. [Ushinsky and modernity]. – Moscow. – 232 s. [in Russian]
6. Istoriia pedahohiky (1999) / Za red. prof. M.V.Levkivskoho, dokt.ped.nauk O. A. Dubaseniuk. [History of pedagogy]. Zhytomyr : Zhytomyrskiy derzhavnyi pedahohichnyi universytet. – 336 s. [in Ukrainian]
7. Kapterev P. F. (1915) Didakticheskie ocherki. Teoriya obrazovaniya. Izdanie vtoroe [Didactic essays. Theory of Education]. – Petrograd : "Knizhnyj sklad "Zemlya". – 434 s. [in Russian]
8. Lapchinskaya V. N. (1916) A. Vyshnegradskij i ego rol' v razvitii zhenskogo obrazovaniya v Rossii (1827–1872). [A. Vyshnegradsky and its influence on female education in Russia] // Sovetskaya pedagogika. – № 11. – S. 112–124. [in Russian]
9. Pisarev D. I. (1984) Izbrannye pedagogicheskie sochineniya. [Selected pedagogical works]. – Moscow : Pedagogika. – 367 s. [in Russian]
10. Sipovskij V. D. (1911) Izbrannye pedagogicheskie sochineniya. [Selected pedagogical works]. – Sankt-Peterburg : Y. A. Bashmakov i K^o. – 314 s. [in Russian]
11. Sochineniya N. I. Pirogova: Izd. v pamyat' stoletiya so dnya rozhdeniya Nikolaya Ivanovicha Pirogova T. 1. Pedagogicheskie i publicisticheskie stat'i (1910). [Works of N. I. Pirogov]. – Kyiv : izdanie Pirogovskogo t-va. – 962 s. [in Russian]
12. Ushynskiy K. D. (1983) Pro narodnist v hromadskom vykhovanni // Vybrani ped. tvory. V 2-kh tomakh. T. 1. [About the nationality in public education] – Kyiv : Radianska shkola. – S. 43–104. [in Ukrainian]

Клочко. О. М. Общественно-педагогическая мысль как предпосылка развития женского образования (вторая половина XIX – начало XX века)

В статье рассматривается влияние общественно-педагогической мысли на развитие женского образования во второй половине XIX – начале XX века. Установлено, что демократические и либеральные идеи прогрессивной части общества стали предпосылкой развития женского образования как системы. Определено, что общественные деятели, педагоги, просветители (В. Белинский, М. Вернадская, М. Вышнеградский, Н. Пирогов, В. Сиповский, К. Ушинский и др.) были убеждены в том, что женщина имеет право на улучшение качества образования. Передовые взгляды относительно женского образования, благодаря чему женщина могла бы реализовать себя не только как жена и мать, но и как активный член общества, отражали уровень развития общества, его социальной политики и культуры.

Ключевые слова: предпосылка развития, общественно-педагогическая мысль, женское образование, либеральные и демократические идеи, предназначение женщины.

Klochko O. M. Public and pedagogical thought as prerequisite of development of women's education (the second half of the XIX – the beginning of the XX century)

The article deals with the influence of social and pedagogical thought on the development of women's education as a separate educational field in the second half of the XIX – early XX century. It was determined that the public-social processes that influenced women's education, in particular, democratic and liberal ideas of the progressive part of society, have become a prerequisite for the development of women's education as a system. It was established that public figures, teachers, educators (V. Belinsky, N. Vernadsky, K. Wentzel, N. Vyshnegradsky, N. Pirogov, V. Sipovsky, K. Ushinsky, etc.) were convinced that a woman has the right to improve the quality of education. Advanced views on women's education, so that a woman could realize herself not only, as a wife and mother, but also an active member of society, reflected the level of development of society and the state of social policy and culture in the state.

Key words: development prerequisite, social and pedagogical thought, women's education, liberal and democratic ideas, women's mission.